

ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

В.О. КАЧУР, кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: kachur_v@nubip.edu.ua

Анотація. Цілі сталого розвитку, окреслені у підсумковому документі Саміту ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», і надалі залишаються головною моделлю розвитку для усіх країн світу. Сталий розвиток формується і забезпечується різними детермінантами, серед яких не останнє місце займають правові цінності. Вони забезпечують правову ідентифікацію об'єктів, визнаних бенчмаркінговими орієнтирами сталого розвитку, та формують ціннісно-правові орієнтації суб'єктів, діяльність яких спрямована на виконання цих завдань.

Відсутність спільної системи правових цінностей призводить до деформації правосвідомості населення, панування нігілістичних віянь, унеможлиблює досягнення сталості та стабільності у суспільстві. Тому наявність єдиної ціннісно-правової парадигми є консолідуючим фактором українського суспільства, формує позитивне ставлення суб'єктів до політико-правового життя країни, сприяє їх правовій соціалізації та виробленню належної правової позиції. Це дозволяє досягнути соціальної справедливості, розбудувати засади інклюзивного розвитку, забезпечити верховенство права, викоринити корупцію та відновити довіру до держави та її інституцій, зміцнити соціальну згуртованість, забезпечити взаємодію державних органів з громадськістю та самоорганізувати діяльність громадян. Серед правових цінностей, які сприяють досягненню цілей сталого розвитку та становлять фундамент правової культури, особливе місце займають людина, справедливість, свобода відповідальність, рівність, патріотизм, віротерпимість тощо.

Ключові слова: життєвий вибір, правова культура, правова позиція, правові цінності, ціннісно-правові орієнтири, сталий розвиток, ціннісно-правові установки

Актуальність.

Головною моделлю розвитку для усіх країн світу і надалі залишаються Цілі сталого розвитку, окреслені у підсумковому документів Саміту ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (Assembly Resolution 70/1 Transforming our world: 2030 Agenda for Sustainable Development: United Nations General. 2015). Ефективна реалізація таких глобо-цілей потребує належного інституційного забезпечення, що зумовлює подальші наукові дослідження реалізації детермінант сталого розвитку того чи іншого суспільства. Водночас необхідно враховувати, що детермінізм є одним із принципів наукового пізнання, що пояснює явища через емпірично доступні чинники, що зумовлюють закономірності і взаємодію досліджуваних феноменів. Такі чинники можуть пришвидшувати або стримувати зміни у будь-якій сфері суспільного життя, визначаючи їх специфіку.

Детермінантами сталого розвитку суспільства можна вважати будь-які чинники (події, явища, риси, окремі ознаки якого-небудь об'єкта), що здійснюють безпосередній вплив на суспільство та забезпечують сталість його розвитку.

Оскільки в основі концепції сталого розвитку закладена її трикомпонентність – економічна, екологічна та соціальна сфери, тому кожна із них матиме свої особливі системи детермінант і в кожній з них людина займатиме центральне місце. Саме людина становить ядро концепції сталого розвитку суспільства, проголошується найвищою соціальною цінністю в окремих державах, а людиноцентризм став панівною ідеологією XXI

сторіччя. Усі Цілі сталого розвитку зумовлюються різними проявами людської життєдіяльності та напряму залежать від рівня культури того чи іншого суспільства. Досягнення цілей сталого розвитку пов'язане з рівнем розвитку правової культури. Оскільки фундамент правової культури становлять правові цінності, тому вони виступатимуть детермінантами сталого розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Огляд літературних джерел останніх років засвідчив, що спеціальних наукових розвідок, присвячених розгляду правових цінностей як детермінант сталого розвитку суспільства не було. Однак, праці вітчизняних вчених-правників засвідчують неабиякий інтерес наукової спільноти до ціннісно-правової проблематики. І надалі затребуваними залишаються праці таких дослідників, як О. Бандура, Х. Бехруз, В. Бігун, П. Гайденко, С. Гладкий, К. Горобець, О. Гришук, В. Дудченко, К. Жебровська, А. Козловський, Л. Макаренко, С. Максимов, Ю. Оборотов, П. Рабінович, С. Рабінович та ін. Теоретичною основою дослідження правових цінностей та їх ролі в діалозі правових систем є розробки таких вітчизняних та зарубіжних науковців не лише з теорії держави і права, а й інших галузей права, гуманітарних і соціальних наук.

Метою статті є аналіз правових цінностей як детермінант сталого розвитку суспільства.

Результати.

Наукова категорія «правова цінність» є збірною і включає в себе такі

поняття, як «цінність» і «право». Кожне з них також є неоднозначним, що зумовлює її міждисциплінарну природу.

Здійснений нами аналіз феномену цінності дозволив виокремити такі її властивості: 1) ключовою ознакою категорії «цінність» є її «значимість» («значущість», «значення»); 2) цінності суб'єкт вибудовує у процесі своєї життєдіяльності починаючи зі стадії цілепокладання; 3) когнітивним компонентом цінності виступають знання, які дозволяють суб'єкту виокремити властивості явища, які будуть оцінені ним на предмет їх значущості; 4) емоційним компонентом цінності є оцінка, за допомогою якої суб'єкт лише фіксує належне, стверджує свій інтерес та з'ясовує, чи це відповідає його потребам і тим самим є значущим для нього; 5) оцінка є процесом чи процедурою надання певним явищам цінності (поцінування або заперечення), розглядаються як передумова встановлення цінності і складається з суб'єкта та об'єкта оцінки, а також її об'єктивної та суб'єктивної сторони; 6) цінність не можна окремо ототожнювати ні з суб'єктом та його потребами, ні з об'єктом оцінки, наділеним певними властивостями, оскільки взяті самі по собі вони цінності не дають; 7) процес чи процедура встановлення цінності передбачає виконання послідовно певних розумово-емоційних дій; 8) цінності мають суто соціальну природу; 9) одне і те ж явище може мати різну цінність для різних суб'єктів. У результаті це дало підстави визначати цінності як явища об'єктивного світу (матеріальні та духовні), що мають значення для суб'єкта при здійсненні ним життєвого вибору (Качур, 2020: 10).

При цьому, називаючи цінності визначальною рисою особистісно-

го вибору людини, Г. Балл вказує на необхідність розрізняти такі два якісно відмінні варіанти: а) коли особа заздалегідь чітко визначилась щодо цінностей, яким вона віддає перевагу (і тих, які вона відкидає), а тому для здійснення конкретного акту вибору потребує лише виявлення представленості цих цінностей у наявних альтернативах; б) коли треба зробити вибір між самими цінностями. Водночас дослідник підкреслює, що «у будь-якому разі для того, щоб здійснити успішний вибір, суб'єкт (нехай із найчіткішою ціннісною визначеністю) потребує достатнього рівня інтелектуальної культури, тобто має добре усвідомлювати, яку задачу розв'язує, що є метою, а що засобом. Інакше він ризикує, замість сприяння реалізації важливих для нього цінностей, загальмувати її» (Балл, 2005: 31).

Соціальна система охоплює різні види підсистем, що в своїй основі використовують власні нормативні регулятори суспільного життя. Будь-яка з цих підсистем, будь це економічна, політична, релігійна, моральна чи правова, містить власний набір цінностей, що становлять їх аксіологічний фундамент. Тому згадані вище загальні риси цінності будуть притаманні цінностям будь-якої із вказаних підсистеми соціальної системи. Більше того, вони можуть повторюватися. Але у будь-якому разі вирізняти їх буде характер того суспільного явища, що визначатиме ту чи іншу сферу суспільного регулювання (економіка, політика, право, релігія, мораль тощо).

Щодо правової системи, де соціальне регулювання обумовлюється специфічними властивостями права, правові цінності набувають вищого рівня нормативності. Тому правові

цінності є тими матеріальними чи духовними явищами об'єктивного світу, що мають значення для суб'єкта права при здійсненні ним правового вибору.

У даному контексті правовий вибір ми розуміємо як намір суб'єкта права вчиняти будь-які правомірні дії з метою досягти певного правового результату. Наміри особи зумовлюються правовою позицією особи. Саме остання засвідчує внутрішню усвідомлену готовність людини до правової поведінки, що ґрунтується на її ціннісно-правових установках і правовому світогляді та відображає її ставлення до правової дійсності (Качур, 2019: 10).

Установка на відповідні дії виробляється в людини в процесі навчання, виховання й спілкування, а її виникнення залежить від актуальної для особи діючої потреби й об'єктивної ситуації, в якій ця потреба може бути задоволена (Прядко, 2004: 56–63). Тому знання про систему правових цінностей, що визначатимуть ціннісно-правові установки суб'єкта права, має неабияке значення не лише для правового регулювання соціальних процесів, що відбуваються в тій чи іншій країні, а які також спроможні забезпечити їх сталий розвиток.

Коли мова заходить про систему правових цінностей, ми чітко усвідомлюємо, що мова може йти про їх ієрархію за певними критеріями. Однак єдиного підходу до такої класифікації наразі немає і бути не може.

Сучасна українська юридична думка при визначенні ієрархії основних цінностей права йде двома принципово різними шляхами. Перший з них полягає в обґрунтуванні системи та ієрархії цінностей права кризь призму гуманістичної тради-

ції, а другий шлях є суто нормативним та полягає в дослідженні ієрархії цінностей права, що відображені в Конституції України, нормативних та індивідуальних правових актах (Горобець, 2012: 76). Наприклад, представниця гуманістичної традиції, говорячи про класифікацію правових цінностей вказує, що за критерієм корисності, для особи цінності класифікують таким чином: цінності, що закріплюють і юридично забезпечують права і свободи особистості (право на життя, право на свободу та особисту недоторканність); впливають з гуманістичної сутності права (гуманізм, свобода, рівність); витікають з нормативно-регулятивної суті права (законність, правопорядок і т.д.); відображають сутність права як міру людської свободи (свобода пересування); впливають із сутності права як нормативно-ціннісного імперативу як загальнообов'язкової конкретної поведінки; спрямовані на формування у громадян позитивного ставлення до права як загальнолюдського блага. Усередині кожної групи пропонується правові цінності розглядати залежно від сфери дії: правові цінності як специфічне вираження цінностей загального характеру (свобода, справедливість, законослухняність та ін.); правові цінності, що визначають сутність і зміст законів, які регулюють різні сфери життєдіяльності суспільства (законність, легітимність і т.д.); інституціалізовані правові цінності, які існують у вигляді різних соціальних інститутів (суд, правоохоронні органи, адвокатура і т.д.) (Гришук, 2019: 36).

Аналізуючи систему правових цінностей, передусім слід відштовхуватися від суб'єкта, який буде нею послуговуватися при здійсненні сво-

го правового вибору. У праві такими гравцями виступають людина і держава. Принцип людиноцентризму, який зайняв чільне місце в українській правовій доктрині спонукає ієрархію правових цінностей людини ставити на перше місце. При цьому слід враховувати, що ієрархія правових цінностей людини напряму залежить від її потреб, що можуть змінюватися під впливом життєвих обставин. Базовими людськими цінностями, що з високою ймовірністю виявляються у всіх культурах, є ті, що представляють універсальні потреби людського спілкування (біологічні потреби, необхідність координації соціальної взаємодії і вимоги функціонування групи), об'єднані в десять мотиваційно різних базових типів. Згідно теорії динамічних відносин між ціннісними типами, дії, які вчиняються відповідно до кожного типу цінностей, можуть вступати в конфлікт або, навпаки, бути сумісними з іншими типами цінностей (Теличко, 2010: 336–337).

Перед державою стоїть також нелегке завдання закріпити у праві ієрархію правових цінностей, які будуть втілювати правові потреби держави як самостійного суб'єкта права, так і інституції, що забезпечуватиме стабільність та правопорядок на її території. Така ієрархія цінностей повинна передбачити блок таких правових цінностей, які будуть тотожними певній частині правових цінностей окремо взятої людини.

Ціннісно-правові установки становлять ядро правової позиції особи, тому що дозволяють суб'єкта усвідомити власну оцінку об'єкта та визначають готовність діяти щодо нього відповідно до наявної системи правових цінностей. Всім уста-

новкам людини, включаючи правові, притаманні такі загальні ознаки, як: 1) конкретна предметність, тобто спрямованість на визначений об'єкт, причому в даній конкретній ситуації; 2) активна діяльність, що означає наявність безпосередньої готовності діяти відповідно до оцінки та ситуації задоволення (Кутирьова, 2009: 105).

Отже, ієрархія правових цінностей залежить від того, хто буде послуговуватися нею для задоволення власних правових потреб. Для держави ця ієрархія є статичною, оскільки знаходить нормативне закріплення у формальних джерелах права і виконує роль такого собі «правового маяка», що освітлює певну сферу соціального простору, в межах якої людина буде задовольняти свої правові потреби. Щодо людей, то ієрархія людських правових цінностей буде динамічною, оскільки напряму залежить від правових потреб, що будуть визначати конкретну життєву ситуацію, що потребує правового регулювання. Згідно принципу людиноцентризму, що закріплений у праві більшості країн, включаючи й Україну, врахування людських потреб є на першому місці, тоді як статична система правових цінностей суспільства стане для нього певним орієнтиром.

Наблизити динамічну ієрархію правових цінностей людей до статичної ієрархії правових цінностей правової системи, яка має стати ціннісно-правовим орієнтиром для кожної особи, допоможе правова культура. Завдання, які виконує правова культура, дозволяють переосмислити роль і значення державних і правових інституцій для забезпечення сталого розвитку як на буденному, так і науковому рівні. Серед них формування філософії сталого розвитку у насе-

лення, розуміння цінностей та потреб стейкхолдерів, залучення індивідів до системи правових цінностей та правовий супровід усієї діяльності, спрямованої на досягнення цілей сталого розвитку, окреслених у підсумковому документі Саміту ООН зі сталого розвитку «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (Kashur & al, 2020: 211). Залучаючи індивіда до системи правових цінностей держави, правова культура здійснює його правову соціалізацію, встановлює певний баланс між його правовими цінностями та правовими цінностями суспільства.

Загальновідомо, що високий рівень правової культури населення держави свідчить про високий рівень їхньої правосвідомості та готовність дотримуватися вимог держави щодо їхньої поведінки. У своїй діяльності вони будуть керуватися тими правовими цінностями, які стануть їх ціннісно-правовими установками і які вона зарахує до власної ієрархії правових цінностей. Постає питання, а які правові цінності особа зарахує до них? Які правові цінності вона сприйматиме як керівництво до дії? Відповіді на ці питання залежать від освіти, виховання, специфіки мікросередовища і макросередовища особи та їх взаємовпливу.

Держава також повинна долучитися до цього процесу, адже правові цінності, які становлять статичну ієрархію, покликані стати ціннісними орієнтирами у формуванні правового світогляду особи, що сприятиме її правовій соціалізації, набуттю відповідного правового досвіду, вмінню творити власну правову позицію та відстоювати її. Зневажання правовим вихованням своїх громадян з

боку держави породжує різноманітні деформації їхньої правосвідомості (правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правовий дилетантизм, правова демагогія, правовий прагматизм та ін.), вносить дисбаланс у суспільне життя, породжуючи різні форми девіантної і протиправної поведінки, прояви кримінальної «романтики» та самосуду, корупцію, недовіру до правосуддя, може забезпечити сталий розвиток суспільства, а також може стати причиною виникнення сепаратистських рухів та загрозою територіальній цілісності держави. Така держава не зможе забезпечити сталий розвиток суспільства.

Держава, яка прагне забезпечити сталий розвиток свого суспільства, чітко закріплює у правовій системі статичну ієрархію правових цінностей, що відповідають актуальним правовим потребам суспільства в конкретний історичний момент, та здійснює усі заходи, щоб ці цінності зайняли належне місце у динамічній ієрархії цінностей її громадян, а також посадових осіб.

Аналіз резолюції Генеральної Асамблеї ООН 70/1 від 25 вересня 2015 р. показав, що її зміст пронизаний правовими цінностями, які складають ієрархію правових цінностей як індивіда, так і суспільства. Серед них права людини, гідність, верховенство права, справедливість, рівність, недискримінація, толерантність, мультикультуралізм, гендерна рівність, відповідальність, нетерпимість до корупції, інклюзія та ін. (Assembly Resolution 70/1 Transforming our world: 2030 Agenda for Sustainable Development: United Nations General, 2015). Усі ці правові цінності, визначені на міжнародному

рівні, ми можемо зустріти і в Національній доповіді про цілі сталого розвитку для України (Sustainable Development Goals: Ukraine. National report, 2017).

Але є ціла низка правових цінностей, про які не згадується у цих документах, але які справляють значний вплив на рівень правової культури населення та забезпечення сталого розвитку українського суспільства. Серед них добросумісність, добросусідство, довіра, патріотизм, свобода тощо.

Висновки і перспективи.

Незважаючи на тривимірність концепції сталого розвитку, що деталізується в 17 цілях та 169 завданнях, її ядром є людина. Саме людина проголошується найвищою соціальною цінністю в окремих державах, а людиноцентризм став панівною ідеологією XXI сторіччя. Головну роль в житті людини відіграють цінності, які визначають її поведінку та розвиток. Не менш важливу роль відіграють цінності і для забезпечення сталого розвитку суспільства, згуртовуючи його як для досягнення якого-небудь спільного життєвого інтересу, так і для досягнення глобальної мети – виживання та розвитку. Кожна сфера суспільного життя має свої цінності, але правовим цінностям відводиться особлива місія – стати нормативними регуляторами суспільних відносин у будь-якій сфері суспільного життя.

Кожна держава, яка хоче ефективно вирішити завдання, окреслені міжнародною спільнотою щодо забезпечення сталого розвитку, повинна передусім виробити чітку ієрархію правових цінностей. Саме вони стануть тими детермінантами, що

визначатимуть належну взаємодію різних груп суспільства на шляху досягнення Цілей сталого розвитку та вирішення завдань на національному рівні. Крім того, ці правові цінності повинні стати і частиною динамічної ієрархії правових цінностей кожного члена суспільства та його ціннісними орієнтирами не лише у певних правових ситуаціях, а й у повсякденному житті.

Список використаних джерел

1. Assembly Resolution 70/1 Transforming our world: 2030 Agenda for Sustainable Development: United Nations General. (2015). Url: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> (дата звернення: 10.05.2021 р.).
2. Качур В.О. Категорія «цінність» у теорії правової культури: до визначення поняття. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2020. 11(1). С.10. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/law2020.01.001>
3. Балл Г. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки. Соціальна психологія. 2005. № 1. С. 3–13.
4. Качур В.О. Правова позиція як суб'єктивна частина правової культури: до постановки питання. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. 10(4). С. 6–12. DOI: <http://doi.org/10.31548/law2019.04.001>.
5. Прядко С.А. Життєва позиція особистості в аспекті сучасного соціально-філософського осмислення. Мультіверсум. Філософський альманах, 2004. № 40. С. 56–63.
6. Горобець К.В. Ієрархія цінностей права. Вісник Академії адвокатури України. 2012. Число 2. С. 75–81.
7. Гришук О. Філософія конституційних цінностей: монографія. Київ: «Компанія ВАІТЕ». 2019. 416 с.

8. Теличко Т. Вплив соціально-демографічних характеристик на цінність «традиція-конформність». Соціальні виміри суспільства. 2010. Вип. 2. С. 335–344.
9. Кутирьова В.І. Політичні орієнтації як соціологічне поняття. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2009. № 881 (24). С. 103–109.
10. Kachur V., Khomiachenko S., Moriak-Protopopova Khr., Protosavitska L. Legal Culture as a Condition for Sustainable Development of Ukrainian Society. *European Journal of Sustainable Development* (2020), 9, 4, 211–218.
11. Sustainable Development Goals: Ukraine. National report. (2017). Url: <http://sdg.org.ua/ua/sdgs-and-governments> (дата звернення: 10.05.2021 р.).
5. Priadko S.A. (2004). Zhyttieva pozytsiia osobystosti v aspekti suchasnoho sotsialno-filosofskoho osmyslennia [Life position of the individual in the aspect of modern socio-philosophical understanding. *Multi-verse. Philosophical Almanac*], 40: 56-63 (in Ukrainian).
6. Horobets K.V. (2012). Iierarkhiia tsinnostei prava [Hierarchy of values of law. *Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*], 2: 75–81(in Ukrainian).
7. Hryshchuk O. (2019). Filosofiia konstytutsiinykh tsinnostei [Philosophy of constitutional values: monograph.]. Kyiv: BAITE Company, 416 (in Ukrainian).
8. Telychko T. (2010). Vplyv sotsialno-demohrafichnykh kharakterystyk na tsinnist «tradytysiiia-konformnist» [The influence of socio-demographic characteristics on the value of «tradition-conformity». *Social dimensions of society*], 2: 335–344 (in Ukrainian).

References

1. Assembly Resolution 70/1 Transforming our world: 2030 Agenda for Sustainable Development: United Nations General. (2015). Available at: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> (in English).
2. Kachur V.O. (2020). Katehoriia «tsinnist» u teorii pravovoi kultury: do vyznachennia poniattia [Category value in the theory of legal culture: before the definition of the concept. *Law. Human. Environment*], 11(1): 10 (in Ukrainian).
3. Ball H. (2005). Fenomen vyboru v konteksti sotsialnoi povedinky [The phenomenon of choice in the context of social behavior. *Social Psychology*], 1: 3–13 (in Ukrainian).
4. Kachur V.O. (2019). Pravova pozytsiia yak subiektyvna chastyna pravovoi kultury: do postanovky pytannia [Legal position as a subjective part of legal culture: to a pro-
5. Kutyrova V.I. (2009). Politychni oriientatsii yak sotsiolohichne poniattia [Political orientations as a sociological concept. *Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazina. Series: Sociological research of modern society: methodology, theory, methods*], 881(24): 103–109 (in Ukrainian).
6. Kachur V., Khomiachenko S., Moriak-Protopopova Khr., Protosavitska L. (2020). Legal Culture as a Condition for Sustainable Development of Ukrainian Society. *European Journal of Sustainable Development*, 9, 4: 211–218 (in English).
7. Sustainable Development Goals: Ukraine. National report. (2017). Available at: <http://sdg.org.ua/ua/sdgs-and-governments> (in English).

V.O. Kachur (2021). LEGAL VALUES AS DETERMINANTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

OF SOCIETY. *Law. Human. Environment*, 12(3): 15-23.

<https://doi.org/10.31548/law2021.03.002>

Summary. *The goals of sustainable development, outlined in the final document of the UN Summit «Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development», continue to be the main model of development for all countries. Sustainable development is formed and provided by various determinants, among which legal values are not the last. They provide legal identification of objects recognized as benchmarking guidelines for sustainable development, and form the value and legal orientations of entities which activities are aimed at performing these tasks.*

The lack of a common system of legal values leads to the deformation of the legal consciousness of the population, the dominance of nihilistic trends, makes it impossible to achieve sustainability and stability in society. Therefore, the existence of a single value-legal paradigm is a consolidating factor of Ukrainian society, forms a positive attitude of the subjects to the political and legal life of the country, promotes their legal socialization and the development of a proper legal position. This allows to achieve social justice, build the foundations of inclusive development, ensure the rule of law, eradicate corruption and restore trust in the state and its institutions, strengthen social cohesion, ensure the interaction of public authorities with the public and self-organize the activities of citizens. Among the legal values that contribute to the achievement of sustainable development goals and form the foundation of legal culture, a special place is occupied by human, justice, freedom, responsibility, equality, patriotism, religious tolerance, etc.

Keywords: *life choice, legal culture, legal position, legal values, value and legal guidelines, sustainable development, value and legal attitudes*
